

دفاع مقدس در آینه پژوهش

• سیدرضا حسینی
سعید نیکرو

- پژوهش دفاع مقدس (مجموعه سخنرانی‌ها و مقالات همایش اول تا پنجم پژوهش و دفاع مقدس)
- به اهتمام؛ پژوهشگاه علوم و معارف دفاع مقدس
- تهران: پژوهشگاه علوم و معارف دفاع مقدس و نشر شکیب، چاپ اول: ۱۳۸۹؛ تعداد صفحات: ۴۱۴

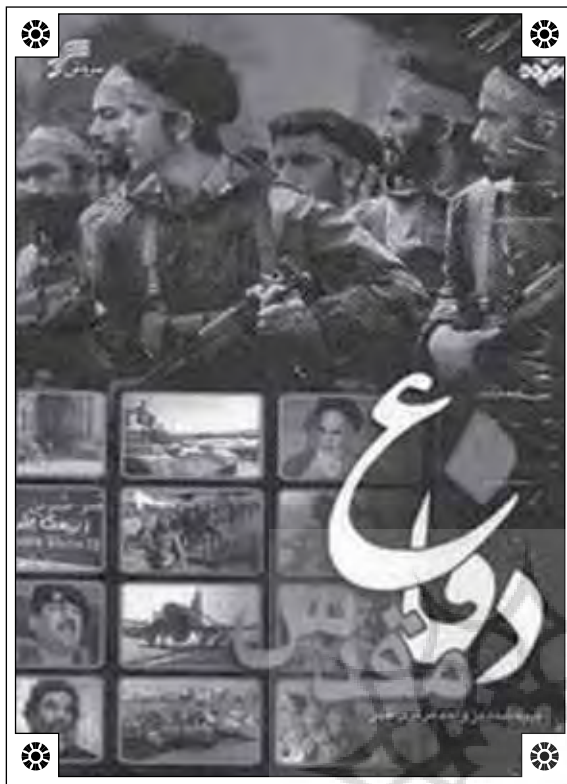
مقدمه

جنگ هشت ساله ایران و عراق به عنوان عاملی تأثیرگذار، بر تمامی جنبه‌های زندگی سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و مذهبی جامعه‌ی ایرانی اثر گذاشته است و از منظر مطالعات تاریخی موضوعیت تام دارد و بایسته است مورد توجه قرار گیرد. هرچند تحقق این مهم مستلزم فهم موضوع، فراهم شدن زمینه‌ها و انگیزه‌های لازم، تمهید مقدمات از طرف نهادهای مربوط و موظف، اهتمام اهل نظر و توأمانی و تقریب دارندگان اسناد و اطلاعات به پژوهشگران تاریخ است.

اما سؤال اساسی این است که چرا «دفاع مقدس» ذهن ما را مشغول کرده است؟ چرا جنگ تحمیلی به این گستردگی، مورد مطالعه و پژوهش قرار می‌گیرد؟ چرا در کشور ما بسیاری از نهادهای دولتی و نیمه‌دولتی خود را متولی پرداختن به «دفاع مقدس» می‌دانند؟ چرا متولیان امر، برای دهه‌های آینده نیز، رویکردهای پژوهشی در این باره طراحی می‌کنند؟ چرا دفاع مقدس را «پدیده‌ای کثیرالاضلاع» معرفی می‌کنند؟ مگر در این جنگ چه نهفته است که باید آن را از منظرهای گوناگون و بر مبنای فرضیه‌ها و روش‌های متعدد نگریست؟ چرا تاریخ‌نگاران، جامعه‌شناسان، اقتصاددانان، روان‌شناسان، سیاستمداران و... به بررسی جنگ تحمیلی می‌پردازند؟ در نهایت این که این سؤالات و هزاران سؤال دیگر در ارتباط با دفاع مقدس وجود دارد که نیاز به پژوهش جنگ هشت ساله را طلب می‌کند و بایسته است تا این موضوع با گستردگی مورد مطالعه و پژوهش قرار گیرد تا ضمن توجه به آن میهن‌پرستی و حس هویت جمعی ما را تقویت کند و ریشه‌ها و علل آن را نیز نشان دهد. تاکنون صدها کتاب در حوزه‌های موضوعی متفاوت برای بررسی ابعاد دفاع مقدس نگاشته شده که یکی از آنها، کتاب «پژوهش دفاع مقدس» است و همان‌گونه که از نام آن پیداست به مبحث وقایع و رخدادهای جنگ از منظر نگارش علمی و نگاه پژوهشی می‌پردازد.

معرفی تحلیلی کتاب

این کتاب تلاش دارد تا گام‌هایی در جهت توسعه فرهنگ پژوهش در حوزه دفاع مقدس و ارتقای سطح علمی پژوهشگران و الگوهای پژوهشی بر اساس واقعیت‌های محیطی را فراهم آورد. نگرش حاکم بر نویسندگان این کتاب بهره‌گیری از رهیافت‌های رئالیستی بوده است. هدف اصلی کتاب نیز تبیین و ترویج نگرش علمی به تحولات و دستاوردهای هشت سال دفاع

ملت ایران در جنگ تحمیلی بوده که محور فعالیت‌های پژوهشگاه علوم و معارف دفاع مقدس را شکل می‌دهد.

در این کتاب تلاش شده تا پژوهشگران و دانشجویان را علاقمند به مطالعه در باب جنگ از نظر علت آغاز، ادامه و نحوه پایان جنگ، دلایل پیروزی و شکست‌ها در ابعاد تاکتیک و استراتژی، مدیریت و نحوه تصمیم‌گیری در جنگ در تمام سطوح، میزان پشتیبانی و حضور دولت و ملت در جنگ و در کنار رزمندگان، نقش نیروی انسانی و تجهیزات، تاکتیک‌ها و استراتژی دشمنان و دیگر موضوعات مرتبط با پژوهش و تحقیق نماید.

این امر نشان می‌دهد نویسندگان، که خود از متولیان و مسئولان جنگ بوده‌اند، در تلاشند تا به صورت علمی به سؤالات نسل بعد از جنگ و مخالفین که بعضاً قسمتی یا مقطعی از جنگ را مورد پرسش قرار می‌دهند، پاسخ دهند و برای همین امر در صدد برنامه‌ریزی برای مخاطبان خود هستند تا حقایق جنگ را روشن کنند. این امر هم بدون تحقیق و پژوهش امکان‌پذیر نیست.

چراکه جنگ، یک امر بسیار پیچیده، عمیق و حیاتی است. تجربیات یک جنگ میراثی بزرگ و ملی با جوهر نظامی و سرمایه عظیمی برای آن ملت است، که در مقابل تهدیدات آینده و برای بقاء، استقلال و امنیت خود باید از آن تجربیات استفاده کند و هرگونه بی‌توجهی به این میراث عظیم و به این سرمایه ارزشمند در حقیقت بی‌توجهی به ثمره خون و ایثار و فداکاری یک ملت و یک نسل می‌باشد.

کتاب پژوهش دفاع مقدس در چهار بخش و یک پیش‌گفتار تنظیم شده است. این کتاب در برگزیده مقالات و سخنرانی‌هایی است که در همایش‌های برگزار شده در راستای تبادل تجربه و هم‌اندیشی بخش وسیعی از دست‌اندرکاران سازمانی و پژوهشگران عرصه دفاع مقدس از آذرماه ۱۳۸۴ تا آذرماه ۱۳۸۷ ارائه شده است.

این اثر در سال ۱۳۸۹ به همت پژوهشگاه علوم و معارف دفاع مقدس در ۴۱۴ صفحه و در ۱۰۰۰ نسخه در قطع وزیری به زیور طبع آراسته گردیده و در اختیار خوانندگان تاریخ و پژوهندگان دفاع مقدس قرار گرفته است. اولین بخش کتاب با عنوان «جایگاه پژوهش در دفاع مقدس» مجموعه مقالات همایش نخست معاونت مطالعات و تحقیقات بنیاد حفظ آثار است، که در آذرماه ۱۳۸۴ برگزار شد. در این قسمت، رویکردها و نظریه‌ها در حفظ و نشر ارزش‌های دفاع مقدس به قلم غلامعلی رشید، تاریخ‌نگاری جنگ در ارتش جمهوری اسلامی ایران به قلم مسعود بختیاری، نکاتی چند درباره تاریخ شفاهی دفاع مقدس به قلم علیرضا کمری و روزشمار جنگ تحمیلی به قلم هادی نغعی آمده است.

«نقش پژوهش‌های دفاع مقدس در هویت دینی ملی» عنوان دومین بخش کتاب است. این بخش مربوط به دومین همایش معاونت مذکور است، که در آذرماه ۱۳۸۵ برگزار شد. نگرش بر بازخوانی نبردها و تاریخ شفاهی و همگرایی پیش‌گسوتان به قلم محسن رضایی، ضرورت پژوهش در دفاع مقدس به قلم سیدمحمد باقرزاده، ماهیت فرهنگی دفاع مقدس به قلم عباسعلی عمید زنجانی، تاریخ نظری جنگ، چشم‌اندازها و چالش‌ها به قلم محمد درودیان، آسیب‌شناسی پژوهش در دفاع مقدس به قلم علیرضا کمری، دفاع مقدس و جهان معاصر به قلم همایون و جنگ در آیین نظریه‌ها با تأکید بر دفاع مقدس به قلم منصورنژاد مقالاتی است که در این بخش گردآوری شده است.

سومین بخش کتاب با عنوان «راهبردهای پژوهشی دفاع مقدس» موضوعی است که در همایش سوم مطالعات و تحقیقات بنیاد حفظ آثار به آن پرداخته شده است. رسالت و برنامه‌های بنیاد حفظ آثار، نوشته‌ی سیدمحمد باقرزاده، عناوین اجتناب‌ناپذیر تحقیق و پژوهش نوشته‌ی احمد سوداگر، مهندسی فرهنگ و ضرورت‌ها نوشته‌ی محسن رشید، پدیده چندوجهی دفاع مقدس نوشته محسن رضایی و میزگرد همایش راهبرد پژوهش و دفاع مقدس با حضور محمد درودیان، حسین علایی، امیر بختیاری و مهندس عظیمی، از مواردی است که در این بخش بررسی شده است.

«آسیب‌شناسی پژوهش در دفاع مقدس» عنوان آخرین بخش کتاب است که در چهارمین همایش آن معاونت مورد بررسی و پژوهش قرار گرفته است. آنچه در این بخش قابل مشاهده است، افزایش شمار مقاله‌ها و سخنرانی‌هاست که نشان از اقبال و توجه علاقمندان و پژوهشگران به موضوعات مطرح شده درباره پژوهش جنگ و دفاع مقدس است.

رویکردها و نظریه‌ها در حفظ و نشر ارزش‌های دفاع مقدس به قلم احمد سوداگر، ضرورت پژوهش جنگ تحمیلی به قلم علی‌اکبر هاشمی رفسنجانی، اهداف پژوهشی دفاع مقدس به قلم محسن رضایی، آسیب‌شناسی پژوهش جنگ و دفاع مقدس: امکان یا امتناع به قلم علیرضا کمری، مؤلفه‌های مؤثر در شکل‌گیری رویکردها و مفاهیم جنگ و ضرورت پژوهش درباره آن به قلم محمد درودیان، کاربست نگرش سیستماتیک در بحث‌های آسیب‌شناسی پژوهش به قلم فرانک جمشیدی، آسیب‌شناسی پژوهش درباره بحران ناحیه کردنشین ایران به قلم رضا صادقی، آسیب‌شناسی پژوهش در دفاع مقدس، آسیب‌شناسی در تحقیقات تاریخی،

تحقیق و تاریخ‌نگاری به قلم مسعود بختیاری، بررسی وضعیت موجود در پژوهش دفاع مقدس و راه‌کارهای کاهش آسیب‌های آن به قلم نصرت‌الله معین‌وزیری، درآمدی تطبیقی بر آسیب‌شناسی ادبیات پایداری به قلم رضا نجفی، بازخوانی عملیات‌ها با رویکرد آسیب‌شناسی به قلم ربابه احمدی و مهدی کریمی و آسیب‌شناسی پژوهش نظامی دفاع مقدس با تکیه بر جغرافیای نظامی به قلم رمضان فیضی از مقالاتی است که در این بخش به چاپ رسیده است.

درباره کتاب

قبل از هر موضوع، باید گفت: هدف ما در این مقاله پرداختن جزء به جزء به تمامی مقالات نیست، بلکه ضمن معرفی اجمالی اثر، به صورت کوتاه چند موضوع را بررسی خواهیم کرد.

در قسمتی از این اثر به نقل از غلامعلی رشید آمده که «ماتوانستیم در سال دوم جنگ بر ناکامی‌های سال اول غلبه کنیم» (ص ۱۹) چنین به نظر می‌رسد که منظور نویسنده این بوده که بنا به دلایلی سال اول جنگ، سال ناکامی ایران در جنگ بوده است. اما آنچه قابل توجه است اینکه ما در سال اول جنگ هرگز ناکام نبوده‌ایم، بلکه نیروهای جمهوری اسلامی ایران در سال اول جنگ بسیار موفق عمل کرده‌اند. چراکه در هر جنگی یک نیروی مهاجم وجود دارد و یک نیروی مدافع، و بعضاً نقش و جایگاه این دو باهم عوض می‌شود. یعنی مدافع حمله می‌کند و مهاجم دفاع. هنگامی که یک طرف حمله می‌کند، طرف دیگر برای مقابله با او سه کار انجام می‌دهد. یعنی در هر دفاعی، سه مرحله طراحی و اجرا می‌شود: اول تأخیر، دوم تثبیت و سوم بیرون کردن و یا از بین بردن متجاوز. دشمن متجاوز چون با برنامه‌ریزی و محاسبه همه جوانب، حمله کرده و ابتکار عمل را به دست دارد، باید ابتدا برنامه‌های او را برهم بزنیم. آرایش نظامی و جنگی او را تغییر دهیم و برای به دست آوردن فرصت و زمان کافی برای مقابله، بایستی حرکت او را کند کنیم و در برنامه‌هایش تأخیر ایجاد کنیم. بدین ترتیب برنامه‌هایش به هم می‌ریزد و روحیه خود را از دست می‌دهد. در مرحله دوم بایستی او را در جای خود تثبیت کنیم و مانع پیشروی او شویم و سپس نوبت به مقابله و بیرون راندن متجاوز فرا می‌رسد. بنابراین ما در سال اول جنگ در دو مرحله تأخیر و تثبیت بسیار موفق عمل کردیم. با ید به یاد داشته باشیم که دشمن قصد داشت در مدت یک هفته تکلیف جنگ را یک‌سره و تهران را فتح کند. تمام لوازم کار را نیز فراهم کرده بود، اما موفق نشد.

در برخی از عملیات‌ها برخلاف تمام استانداردها که نیروی حمله‌کننده بایستی حداقل ۳ برابر نیروی مدافع باشد، یک تیپ به قلب یک لشکر می‌زند. یعنی یک به سه، و این یعنی ۱/۹ استاندارد. فرمانده تیپ می‌دانست این عملیات شکست می‌خورد، نیروها هم می‌دانستند، اما با رشادت و ایثارگری تمام این عملیات انجام شد، به‌ظاهر شکست خورد؛ اما نتیجه‌ی دیگر آن که تأخیر در کار دشمن، برهم زدن آرایش دشمن، صرف کردن انرژی و قوای دشمن در منطقه‌ای دیگر غیر از آن جایی که او قصد داشت تا از آن‌ها استفاده کند و... برای طراحان عملیات خیلی مهم و یک موفقیت بود. ضمن این که در سال اول جنگ، ما عملیات موفقیت‌آمیز بسیار داشتیم که زمینه‌ساز پیروزی در سال‌های بعد بود. عملیات کمان ۹۹ و پرواز ۱۴۰ فرزند هوایمی جنگنده بر فراز عراق و انهدام مراکز نظامی و نیروگاه‌های

عراق بلافاصله پس از حمله هوایی عراق به ایران، عملیات حمله به پایگاه الولید یا اچ ۳ و پیچیده شدن طومار نیروی هوایی عراق و زمین‌گیر شدن آن، عملیات مروارید و هفتم آذر که نیروی دریایی عراق را به قعر آب‌های خلیج فارس فرستاد و آن را تا پایان جنگ عملاً از بین برد، عملیات توکل، عملیات میمک و...

در مقاله تاریخ‌نگاری جنگ در ارتش جمهوری اسلامی ایران، به قلم مسعود بختیاری آمده که: «به گونه‌ای تصور می‌شد که (تاریخ دفاع مقدس) در حوزه مسئولیت سازمان عقیدتی سیاسی قرار گرفته و لذا بحث تاریخ‌نگاری در فعالیت‌های ابتدایی جنگ به نوعی با کم‌تفاتی و بی‌اعتنایی یگان‌های درگیر مواجه بود.» (ص ۲۱) اما بیان نشده که منشاء و مبداء این تصور چه بوده و کجا بوده، به نظر می‌رسد که این مطالب تصورات شخصی ایشان بوده است و شاید خواسته‌اند غفلت دیگران را توجیه کنند. اما چنین مسئولیتی بر عهده سازمان عقیدتی سیاسی در آن زمان نبوده است. در ادامه همین مقاله در مورد ۶ جلد پیش‌نویس تاریخ جنگ نیز به نقل از حجت السلام صفایی عنوان داشته‌اند که این ۶ جلد در دست شهید صیاد شیرازی بوده و به نوعی گم شده است. در این مورد حضوری با حجت الاسلام صفایی گفت‌وگویی انجام شد و ایشان بیان داشتند که این پیش‌نویس‌ها تحت عنوان نقش ارتش در هشت سال دفاع مقدس به چاپ رسیده و مقفود نشده‌اند.

نگارنده نیز قسمت‌هایی از این کتاب‌ها را مطالعه نموده است. به نظر می‌رسد مطالب این کتاب‌ها چون از وقایع مستند و اسناد واقعی جنگ و دفاتر روزنامه و ثبت وقایع قرارگاه‌های عمل‌کننده و پیام‌های رد و بدل شده بهره می‌گیرد. بسیار مستند و قابل استفاده است، هر چند ممکن است بنا به دلایل حفاظتی، بخشی از موضوعات طبقه‌بندی شده از آن حذف شده باشد و به صورت ناگفته‌های جنگ باقی مانده باشد، که نیاز است این ناگفته‌ها نیز در جایی بیان شود.

در مقاله دیگری با عنوان «بررسی وضعیت موجود در پژوهش دفاع مقدس و راه‌کارهای کاهش آسیب‌های آن» به قلم نصرت‌الله معین‌وزیری در ذیل مبحث ضعف جایگاه فکر و اندیشه در نیروهای مسلح آمده که: «متأسفانه در جامعه نیروهای مسلح، به ویژه ارتش، تفکر و اندیشه جایگاه معتبر و عزت و احترام لازم را ندارد.» (ص ۳۱۳) همانطور که نویسنده مقاله به خوبی اطلاع دارند، شاید در برهه‌های این موضوع حقیقت داشته؛ ولی هم‌اکنون فعالیت‌های بسیار مثمرتری در ابعاد مختلف دفاع مقدس در مراکز علمی نیروهای مسلح ارتش در جریان است و گروه‌هایی متشکل از فرماندهان، طراحان و پیش‌کسوتان دفاع مقدس که خود ایشان نیز یکی از اعضای این گروه‌ها در دافوس ارتش هستند، در این زمینه و در غالب پروژه‌های مختلف فعالیت می‌کنند و در آینده نزدیک جامعه‌ی پژوهشی کشور از ثمرات آن برخوردار خواهد شد.

از موارد دیگر، ذکر نشدن فعالیت‌های حیاتی و مهم جهادگران جهاد سازندگی یا سنگرزبان بی‌سنگر است، که به دلیل ادغام وزارتخانه‌های جهادسازندگی و وزارت کشاورزی و به دلیل نداشتن متولی، فعالیت‌های این عزیزان مظلومانه گم شده و کمتر سخنی از آن‌ها به میان می‌آید.

پی‌نوشت

۱. SAYED REZA.HOSEINI@ Gmail.com